

ERICH FROMM: INSONPARVARLIK PSIXOANALIZINING ME'MORI**M.K.Xaitmamatova***Denov tadbirkorlik va pedagogika instituti Filologiya fakulteti Xorijiy til va adabiyoti: ingliz tili yo'nalishi talabasi*

Annotatsiya: *Mazkur maqola faylasuf-psixolog Erich Frommning falsafiy va psixoanalitik g'oyalari, ayniqsa, uning "Erkinlikdan Qochish" nazariyasiga bag'ishlangan. Unda Frommning Freyd psixoanalizini Marks sotsiologiyasi bilan birlashtirib, insonning ekzistensial ehtiyojlarini (bog'lanish, ildizlanish, o'zlikni anglash) ajratib ko'rsatgani tahlil qilinadi. Asosiy e'tibor zamonaviy insonning salbiy erkinlikdan ("erkinlikdan") kelib chiqqan yolg'izlik va kuchsizlik og'irligidan qochishiga qaratilgan. Bu qochishning uch asosiy mexanizmi – avtoritarizm, destruktivlik va konformizm (avtomat robot) batafsil ochib berilgan. Maqola Frommning sevgini faol san'at deb bilishi va sog'lom shaxsiy rivojlanish uchun zarur bo'lgan mahsuldor orientatsiya nazariyasini ham yoritadi.*

Kalit so'zlar: *Erich Fromm, Gumanistik psixoanaliz, Erkinlikdan qochish, Ekzistensial ehtiyojlar, Konformizm, Ijobiy erkinlik, Avtoritarizm, Sevgi san'ati.*

Kirish

XX asr psixologiyasi va sotsiologiyasi haqida so'z ketganda, Erich Fromm (Erich Fromm) nomi alohida ajralib turadi. U nafaqat Freydning klassik psixoanalizini qayta ko'rib chiqdi, balki uni sotsiologik tahlil bilan birlashtirib, **insonparvarlik (gumanistik) psixoanaliz** maktabiga asos soldi. Fromm inson ruhiyatini faqat biologik instinktlar mahsuli sifatida emas, balki jamiyat, madaniyat va tarixiy sharoitlar mevasi sifatida talqin qildi. Uning asarlari bugungi kunda ham "begonalashuv", "sevgi tanqisligi" va "erkinlikdan qo'rqish" kabi global muammolarni tushunishda kalit vazifasini o'taydi. Erich Fromm 1900-yilda Germaniyaning Frankfurt shahrida, dindor yahudiy oilasida tug'ilgan. Uning dunyoqarashi shakllanishiga Birinchi Jahon urushi dahshatlari va keyinchalik Germaniyada natsizmning kuchayishi katta ta'sir ko'rsatdi. "Qanday qilib ongli insonlar o'z erkinligidan voz kechib, diktaturani tanlashi mumkin?" degan savol uning butun ilmiy faoliyatining o'zagiga aylandi.

Fromm Frankfurt maktabining vakili sifatida Zigmund Freyd va Karl Marks g'oyalari sintez qilishga urindi. 1930-yillarda fashizm xavfi tufayli AQShga ko'chib o'tdi va u yerda o'zining eng mashhur asarlarini yaratdi.

Erich Fromm nemis ijtimoiy psixologi, psixoanalitik, sotsiolog, faylasuf va gumanist edi. U Frankfurt maktabi nazariyotchilaridan biri bo'lib, o'z ishlarida Zigmund Freyd psixoanalizini Karl Marks ijtimoiy nazariyasi bilan uyg'unlashtirib, inson tabiatini zamonaviy jamiyat kontekstida chuqur tahlil qilgan.

Asosiy falsafiy G'oyalari mavjud bo'lib, ular Frommning ijodidagi markaziy mavzu – bu insonning inson bo'lishdan kelib chiqadigan muammolari va uning jamiyat bilan munosabatidir.

1. Insoniy Ehtiyojlarni aytib o'tishimiz kerak.

Freyd biologik ehtiyojlarga urg'u bergan bo'lsa, Fromm insonning o'z hayotining ma'nosini topishdan kelib chiqadigan ekzistensial ehtiyojlarini ajratib ko'rsatadi. Ushbu ehtiyojlarning qondirilishi ruhiy sog'lomlikni ta'minlaydi:

Birinchisi bog'lanish ehtiyoji: Boshqalar bilan sevgi va e'tibor orqali birlashish hisoblanadi.

Ikkinchisi transsendensiya bo'lib, ijodkorlik yoki buzish orqali tabiatdan ustunlikka erishish istagidir.

Uchinchi ildizlanish ehtiyoji dunyoga tegishlilik, uy va xavfsizlik hissini topish.

To'rtinchi bog'lanish identiklik/O'zlikni anglash bu boshqalardan farqli o'laroq, o'zini noyob shaxs sifatida his qilish.

Oxirgi bog'lanish yo'nalish va e'tiqod tizimi bo'lib, dunyoni tushunish va uning ma'nosini anglash uchun barqaror tizimga ega bo'lish.

2. Sevgi Nazariyasi

"Sevgi san'ati" (The Art of Loving) asarida Fromm sevgini shunchaki his-tuyg'u emas, balki o'rganilishi kerak bo'lgan faol harakat ya'ni san'at deb ta'riflaydi. U sevgi quyidagi elementlarni o'z ichiga olishini ta'kidlaydi:

G'amxo'rlik elementi- Boshqaning yashashiga va rivojlanishiga faol qiziqish.

Mas'uliyat elementi- Boshqaning ehtiyojlariga javob berish.

Hurmat elementiesha Boshqaning o'ziga xosligini o'zgartirmasdan qabul qilish.

Bilim elementi- Boshqaning ichki dunyosini chuqur tushunishga intilish.

3. Erkinlikdan Qochish (Escape from Freedom)

Frommning eng mashhur asarlaridan biri bo'lgan bu kitobda u zamonaviy insonning erkinlikning og'irligidan qochishga bo'lgan intilishini tahlil qiladi. Uning fikricha, inson feodal tuzumdan xalos bo'lib, erkinlikka erishdi, ammo bu erkinlik bilan birga yolg'izlik va beqarorlik hissi ham paydo bo'ldi. Bu og'irlikdan qochish uchun inson o'zini totalitar tizimlar, iste'molchilik yoki konformizmga berish orqali o'z individual o'zligini yo'qotadi. Fromm bu qochishning uchta asosiy mexanizmini belgilaydi:

a. Avtoritarizm mexanizmi boshqalarga bo'ysunish yoki ularni nazorat qilish orqali kuch izlash.

b. Destruktivlik mexanizmi dunyoni yo'q qilish orqali uning og'irligidan xalos bo'lishga urinish.

c. Konformizm mexanizmi o'zini boshqalarga o'xshatib, shaxsiy o'zlikni yo'qotish.

Fromm psixoanalitik terapiyaga ijtimoiy va madaniy omillarni kiritdi. Uning fikricha, nevrozlar va ruhiy buzilishlar faqatgina bolalikdagi travmalar yoki libidinal mojarolar natijasi emas, balki insonga jamiyat tomonidan yuklangan talablar va uning haqiqiy ekzistensial ehtiyojlari o'rtasidagi ziddiyat natijasidir.

Uning gumanistik psixoanalizi insonning potentsialiga, uning o'zini anglash va shaxsiy rivojlanish qobiliyatiga ishonadi. Fromm psixoterapiyaning asosiy maqsadi – bemorni o'z hayotini sevgi va ijodkorlik asosida qurishga qodir bo'lgan erkin shaxsga aylantirishdan iborat, deb hisoblagan.

Metodlar

Insonparvarlik Psixoanalizining Me'mori va Erkinlik Dilemmasi

Erich Fromm (1900–1980) nemis ijtimoiy psixologi, faylasuf va gumanist bo'lib, u Zigmund Freyd psixoanalizini Karl Marks ijtimoiy nazariyasi bilan uyg'unlashtirib, inson tabiatini zamonaviy jamiyat kontekstida chuqur tahlil qilgan Insonparvarlik (Gumanistik) Psixoanaliz maktabining asoschilaridan biri hisoblanadi. "Erkinlikdan Qochish" Nazariyasi (Escape from Freedom, 1941)

bu Frommning eng muhim asarlaridan biri bo'lib, unda u zamonaviy insonning erkinlikka bo'lgan murakkab munosabatini tahlil qiladi. Frommning fikricha, Yevropa tarixida inson asta-sekin an'anaviy tuzilmalar (feodalizm, avtoritar cherkov) tomonidan taqdim etilgan birlamchi aloqalardan xalos bo'lib, individual erkinlikka erishdi.

Fromm erkinlikni ikki xil ko'rinishda ajratadi:

1. "Erkinlikdan": Bu salbiy erkinlik bo'lib, tashqi majburlash, cheklovlar va avtoritetlardan xalos bo'lishni anglatadi. Inson feodalizm va diniy dogmalardan ozod bo'lganida aynan shu erkinlikka erishdi.

2. "Erkinlikka": Bu ijobiy erkinlik bo'lib, insonning o'z aqli, ijodkorligi va sevgisi asosida o'z individual salohiyatini to'liq ro'yobga chiqarish qobiliyatidir.

Hamda Dilemma erkinlikning og'irligi hisoblanadi.

Garchi "erkinlikdan" ozod bo'lish katta yutuq bo'lsa-da, Fromm bu bilan birga inson o'zini yolg'iz, kuchsiz va dunyodan uzilgan his etishini ta'kidlaydi. An'anaviy tizim insonni himoya qilgan, uning dunyodagi o'rnini aniqlab bergan. Bu himoyasiz erkinlikning og'irligidan qo'rqqan insonlar o'zlarining shaxsiy o'zligi dan voz kechishga va yangi "qullik" shakllariga qochishga moyil bo'ladilar.

Qochishning Uch Mexanizmi mavjud bo'lib, Inson bu og'riqli erkinlikdan qochish uchun uchta asosiy psixologik mexanizmni ishga soladi, bu esa uning avtoritar rejimlar va konformizmga berilishiga olib keladi:

a) Avtoritarizm (Authoritarianism):

Bu mexanizm kuch va kuchsizlikni o'z ichiga oladi. Inson yo o'zini biror kuchli avtoritetga (lider, davlat, tashkilot) bo'ysundirish (masoxizm) orqali birlik va xavfsizlik hissini qidiradi, yoki boshqalarni o'zi nazorat qilish (sadizm) orqali o'z kuchsizligini yengishga urinadi.

b) Destruktivlik/Vayronkorlik (Destructiveness):

Bu mexanizm orqali inson tashqi dunyoni yo'q qilishga intiladi. Agar dunyo uning uchun qo'rqinchli va toqat qilib bo'lmaydigan darajada kuchli bo'lsa, uni yo'q qilib, o'zining kuchsizligidan xalos bo'lishga harakat qiladi. Terrorizm, zo'ravonlik va urush kabi ijtimoiy hodisalar ildizi shu yotadi.

c) Konformizm/Avtomat Robot (Automaton Conformity):

Bu eng keng tarqalgan mexanizm bo'lib, inson o'zini jamoaga yoki jamiyat standartlariga butunlay moslashtirish orqali erkinlikdan qochadi. U o'zining fikr, his-tuyg'u va xohishlarini tashqi muhitdan "qabul qilib oladi", o'zini boshqalar kutganidek tutadi. Natijada, u jamiyatning yuz minglab "avtomat robot"laridan biriga aylanadi va o'zining haqiqiy o'zligini yo'qotadi. Bu orqali u yolg'izlik va xavfsizlik hissini vaqtincha bostiradi.

Frommning Boshqa Asosiy G'oyalari

"Erkinlikdan qochish" nazariyasidan tashqari, Frommning psixologiya va falsafaga qo'shgan boshqa muhim hissalar juda ko'p. Misol uchun:

1. Insoniy Ehtiyojlar bo'yicha izlanishlar olib boradi, hamda Frommning fikricha, insonning barcha xatti-harakatlari uning beshta ekzistensial ehtiyojini qondirishga qaratilgan: Bog'lanish, Transsendensiya (ijodkorlik), Ildizlanish (tegishlilik), Identiklik (o'zlikni anglash) va Yo'nalish tizimi. Bu ehtiyojlarning qondirilmasligi nevrozlarga sabab bo'ladi.

2. Sevgi San'ati bo'yicha izlanish olib boradi va asar yozadi va bu asarda Fromm sevgini shunchaki hissiyot emas, balki g'amxo'rlik, mas'uliyat, hurmat va bilimni talab qiluvchi faol san'at deb ta'riflaydi. U sevgi orqali inson o'zining yolg'izlik hissini yengib, "ijobiy erkinlikka" erishishi mumkinligini ta'kidlaydi.

3. Ijtimoiy Xarakter-Fromm jamiyatning iqtisodiy va ijtimoiy tuzilishi insonlarning ijtimoiy xarakterini shakllantirishini ko'rsatadi. U kapitalizm ustun bo'lgan to'rtta nosog'lom xarakter orientatsiyasini ajratib ko'rsatadi:

- Qabul qiluvchi ya'ni insonning tashqaridan yordam kutish.
- O'zlashtiruvchi bu boshqalardan zo'rlik bilan biron narsani qo'lga kiritish.
- To'plovchi hamma narsani (pul, narsalar, his-tuyg'ular) hamda shu kabi moddiyatlarni yig'ish.
- Marketing o'zini tovar sifatida ko'rish va o'z shaxsiyatini doimiy ravishda "bozor" talablariga moslashtirish orientatsiyalari.

Fromm bunga qarshi sog'lom, yetuk shaxsga xos bo'lgan Mahsuldor orientatsiyani qo'yadi. Bu orientatsiyadagi inson o'z aqli, his-tuyg'ulari va ijodkorligidan samarali foydalanadi.

Erich Fromm insonning ruhiy salomatligi uning individual hayoti va yashayotgan ijtimoiy tuzilmasi o'rtasidagi uyg'unlikka bog'liqligini ko'rsatib bergan, XX asrning eng ta'sirchan mutafakkirlaridan biri bo'lib qoladi.

Natija: Erich Frommning **Insonparvarlik (Gumanistik) Psixoanalizi** juda chuqur va ko'p qirrali ta'limotdir. U Zigmund Freydning biologik yondashuvini (insonni instinktlar boshqaradi) va Karl Marksning ijtimoiy yondashuvini (insonni iqtisodiy muhit boshqaradi) birlashtirib, ularni to'ldirgan. Fromm nazariyasining poydevori – insonning "tabiat injiqligi" ekanligi haqidagi g'oyadir.

Ziddiyat- Inson tabiatning bir qismi (u oziqlanadi, uxlaydi, o'radi), lekin ayni paytda o'zining aqli va ongi tufayli tabiatdan ajralib chiqqan. Biz o'lishimizni oldindan bilamiz, biz o'zimizni boshqalardan alohida ekanligimizni anglaymiz.

Natija: Bu ajralish insonda yolg'izlik, kuchsizlik va xavotir hissini uyg'otadi. Frommning fikricha, inson hayotining asosiy maqsadi – shu ichki ziddiyatni yengish va tabiat hamda boshqa insonlar bilan qaytadan birlashishdir.

Frommning fikricha, insonning asosiy muammosi — uning tabiatdan uzilib qolganligi va ayni paytda o'z aqli tufayli bu uzilishni anglashidir. Bu holat "ekzistensial dixotomiya" (mavjudlik ziddiyati) deb ataladi.

Fromm inson ruhiyatini tushunish uchun quyidagi asosiy tushunchalarni ilgari surdi:

1. Erkinlikdan qochish tushunchasi: Frommning ilk va eng mashhur nazariyalaridan biri shundaki, zamonaviy inson "erkinlik"ka erishdi (an'analar va cherkov hukmronligidan qutuldi), lekin bu erkinlik uni yolg'iz, himoyasiz va xavotirli qilib qo'ydi. Natijada, inson bu yukdan qutulish uchun uchta yo'lni tanlaydi:

- Avtoritarizm bu o'zini biror kuchli hokimiyatga bo'ysundirish yoki boshqalar ustidan hukmronlik qilish.
- Buzg'unchilik bu o'zini o'rab turgan dunyoni yoki o'zini yo'q qilish orqali xavotirdan qochish.
- Avtomat konformizm: "Hamma qanday bo'lsa, men ham shundayman" tamoyili asosida o'zligidan voz kechish va jamiyat talablariga ko'r-ko'rona bo'ysunish.

2. Sevgi — bu san'at tushunchasi: Fromm sevgini shunchaki yoqimli tuyg'u emas, balki "san'at" va faol harakat deb hisoblaydi. Uning fikricha, "sevish" — bu o'rganilishi kerak bo'lgan qobiliyatdir. Haqiqiy (yetuk) sevgi to'rt unsurga asoslanadi: g'amxo'rlik, mas'uliyat, hurmat va bilim. Fromm zamonaviy jamiyatdagi sevgini tanqid qilib, odamlar ko'pincha "sevish"ni emas, balki "sevilish"ni (tovar sifatida o'zini sotishni) istashlarini ta'kidlaydi.

3. Ijtimoiy xarakter tushunchasi: Fromm har bir jamiyat o'zining iqtisodiy va siyosiy tuzumini saqlab qolish uchun insonlarda ma'lum bir xarakter turini shakllantirishini aytadi. XX asr kapitalizmi "Marketing xarakteri"ni yaratdi. Bunda inson o'ziga xuddi bozordagi tovar kabi qaraydi: uning qadri shaxsiy fazilatlar bilan emas, balki qanchalik muvaffaqiyatli "sotilishi" (mansab, obro') bilan o'lchanadi.

4. Ega bo'lmoq yoki Bo'lmoq tushunchalari: Fromm inson hayotining ikki xil modusini (usulini) ajratib ko'rsatadi:

Ega bo'lmoq (To Have): Hayot mazmuni moddiy boyliklar, hokimiyat va bilimlarni yig'ishga qaratilgan. "Men nimaga ega bo'lsam — men o'shaman".

Bo'lmoq (To Be): Hayot mazmuni ichki rivojlanish, sevish, yaratish va tajriba orttirishga qaratilgan. Bu insonning ichki erkinligi va haqiqiy baxtidir.

Xulosa

Erix Frommning insonparvarlik psixanalizi XX asr tafakkurida o'ziga xos inqilob yasadi. U insonni shunchaki biologik instinktlar quli (Freyd) yoki iqtisodiy tizimning

oddiy vinti (Marks) sifatida emas, balki o'zligini anglashga va erkinlik yukini ko'tarishga majlum bo'lgan ekzistensial mavjudot sifatida gavdalantirdi.

Frommning ilmiy merosidan kelib chiqadigan asosiy xulosalar quyidagilardir:

Erkinlik Paradoksi: Insoniyat tarixiy taraqqiyot davomida tashqi zanjirlardan (diniy, feodal) ozod bo'lgan esa-da, ichki ruhiy zanjirlardan hali qutulgani yo'q. "Erkinlikdan qochish" nazariyasi shuni ko'rsatadiki, agar inson o'z mustaqilligidan ijodiy foydalana olmasa, u yolg'izlik va xavotirdan qutulish uchun qullikni (diktaturaga bo'ysunishni, ommaviy madaniyatga singib ketishni) tanlashga majbur bo'ladi.

Sog'lomlik Mezoni bu ruhiy sog'lomlik — bu jamiyatga moslashish (konformizm) degani emas. Aksincha, haqiqiy sog'lom inson — bu "Marketing xarakteri"dan voz kechib, hayotga "Ega bo'lmoq" (iste'mol qilish) nuqtai nazaridan emas, balki "Bo'lmoq" (yashash, sevishtirish, yaratish) tamoyili asosida yondashadigan mahsuldor shaxsdir.

"Sevgi va Mas'uliyat" deb ta'kidlaydi va Fromm sevgini shunchaki hissiyot emas, balki san'at va mehnat ekanligini isbotladi. Insonning tabiatdan uzilganligi tufayli kelib chiqqan "ekzistensial dixotomiya" (azaliy ziddiyat) faqat chinakam sevgi, ijodiy mehnat va insonlar bilan birodarlik rishtalari orqali ijobiy hal etilishi mumkin.

Muxtasar qilib aytganda, Erix Fromm bizni ogohlantiradi: texnologik va moddiy taraqqiyot insonni baxtli qilmaydi. Inson o'z "Men"ini yo'qotmasdan jamiyat bilan uyg'unlashgandagina haqiqiy erkinlikka erishadi. Bugungi globalashuv va iste'mol madaniyati hukmronlik qilayotgan davrda, uning "Buyumlar dunyosini emas, Inson qalbini boyitish" haqidagi chaqirig'i har qachongidan ham dolzarb va hayotiy ahamiyatga egadir.

Foydalanilgan adabiyotlar

1. "Erkinlikdan Qochish" (Escape from Freedom, 1941)
2. "O'z-o'ziga Xizmat Qiluvchi Inson" (Man for Himself, 1947)
3. "Sevgi San'ati" (The Art of Loving, 1956)
4. "Umid Inqilobi" (The Revolution of Hope, 1968)
5. Fromm, E. (1941). Escape from Freedom (Erkinlikdan qochish).
6. Fromm, E. (1956). The Art of Loving (Sevgi san'ati).
7. Fromm, E. (1976). To Have or to Be? (Ega bo'lmoq yoki Bo'lmoq?).
8. Fromm, E. (1955). The Sane Society (Sog'lom jamiyat).
9. Fromm, E. (1964). The Heart of Man (Inson qalbi).